
FORNLEIFASKRÁNING Í LANDI HÆÐARENDA OG MIÐENGIS Í GRÍMSNESI

ÞITSTJÓRI: KRISTJANA VILHJÁLMSDÓTTIR

HÖFUNDAR EFNIS: BIRNA LÁRUSDÓTTIR, BRYNJA ÁRNADÓTTIR & KRISTJANA VILHJÁLMSDÓTTIR

REYKJAVÍK 2025
FS1052-25271

FORNLEIFASTOFNUN ÍSLANDS SES

Forsíðumynd sýnir Fossvallarjómabú ÁR-427_005 og skurð ÁR-427_018, horft til ANA.

Myndina tók Kristjana Vilhjálmsdóttir

Verkefnanúmer MÍ: 3468

©2025

FÖRNLEIFASTOFNUN ÍSLANDS

BRÆÐRABORGARSTÍG 9

101 REYKJAVÍK

SÍMI: 551 1033

NETFANG: fsi@fornleif.is

www.fornleif.is

Samantekt

Í þessari skýrslu birtast niðurstöður fornleifaskráningar vegna deiliskipulags í landi Hæðarenda og Miðengis í Grímsnesi. Skráningin var unnin að beiðni Landmanna ehf. Skipulagssvæðin sem tekin voru út voru samanlagt um 73 ha og voru þau gengin skipulega við úttektina. Vettvangsvinna fór fram í júní 2025. Alls voru skráðar 12 fornleifar á níu minjastöðum. Þar af voru 11 fornleifar metnar í mikilli hættu en ein í hættu vegna fyrirhugaðra framkvæmda.

Efnisorð: Fornleifaskráning, deiliskráning, Hæðarendi, Miðengi, Grímsnes- og Grafningshreppur, Fornleifastofnun Íslands

Summary

This report presents the findings and conclusions of a survey carried out in June 2025 within the limits of two detailed planning proposals at Hæðarendi and Miðengi in the municipality of Grímsnes- og Grafningshreppur. The surveyed areas altogether covered 73 ha. A total of 12 archaeological sites were surveyed at nine locations. Of those, 11 sites were considered to be at high risk and one to be at moderate risk.

Keywords: Archaeology, Hæðarendi, Miðengi, Grímsnes- og Grafningshreppur, Institute of Archaeology in Iceland.

Efnisyfirlit

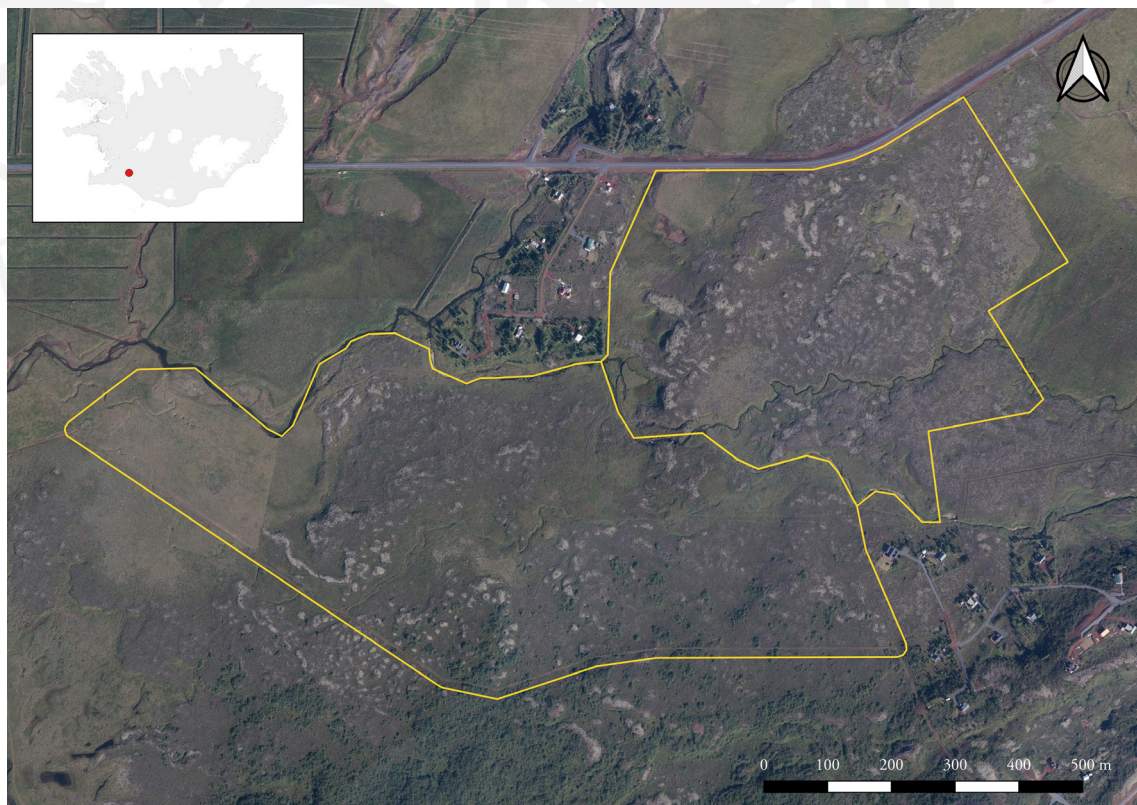
I. Inngangur.....	1
II. Saga fornleifaskráningar og löggjöf	3
III. Aðferðir við fornleifaskráningu	5
IV. Fornleifaskrá.....	9
V. Samantekt um sögu svæðis og landshætti.....	23
V. Niðurstöður og umræða.....	25
VI.I Viðvarandi hættumat	26
VI.II Tímabundið hættumat og áhrif framkvæmda á fornleifar	27
Heimildir	31
Viðauki I: Hnitaskrá ISN93.....	33
Viðauki II: Minjakort	35

I. Inngangur

Unnið er að deiliskipulagi á tveimur samliggjandi svæðum, annars vegar í landi Miðengis og hins vegar í landi Hlíðarenda í Grímsnes- og Grafningshreppi, í tengslum við fyrirhugaða frístundabyggð. Því fóru Landmenn ehf. þess á leit við Fornleifastofnun Íslands að stofnunin tæki að sér skráningu á fornleifum innan deiliskipulagsreitanna tveggja.

Fornleifastofnun hafði áður unnið aðalskráningu fyrir svæðin árin 1999-2000.¹ Sú skráning var endurskoðuð árið 2018, að mestu m.t.t. loftmynda en aðeins valdir staðir voru heimsóttir á vettvangi. Minjar innan deiliskipulagsreitanna höfðu því ekki verið mældar upp og svæðið ekki verið þaulgengið eins og gerð er krafa um vegna umhverfismats og deiliskipulags. Því þurfti að skoða alla þekkta minjastaði innan marka deiliskipulagsins aftur, mæla þá upp og endurskoða eldri skráningu auk þess að ganga skipulega um deiliskipulagsreitina í leit að minjum.

Svæðin sem tekin voru út eru samtals um 73 ha að stærð, 30 ha í landi Hæðarenda en 43 í landi Miðengis. Í landi Hæðarenda markast skipulagssvæðið af Búrfellsvegi til

Staðsetning skipulagssvæða í landi Hæðarenda (nordar) og Miðengis (sunnar). Loftmynd er frá Loftmyndum ehf. Á innfeldu korti er staðsetning skipulagssvæðanna sýnd á Íslandskorti.

¹ Orri Vésteinsson & Birna Lárusdóttir 1999; Birna Lárusdóttir & Orri Vésteinsson 2001.

norðurs, af sumarhúsabyggð við Berjaholtslæk til vesturs, af Hæðarendalæk til suðurs og u.þ.b. af Gvendarmýri til austurs. Nákvæm afmörkun skipulagssvæðisins í landi Miðengis lá ekki fyrir þegar vettvangsathugun fór fram, en tekið var út svæði sem náði a.m.k. 15 m út fyrir afmörkun fyrirhugaðra lóða í skipulagsdrögum. Svæðið afmarkast af Hæðarendalæk og Stóralæk til norðurs, nær inn á Grásteinsvelli til vesturs og u.þ.b. að Leiti til suðurs og að sumarhúsabyggð í Kerhrauni til austurs.

Vettvangsathugun fór fram í júlí 2025. Gengið var skipulega um deiliskipulagsreitina, allir minjastaðir hnitsettir og sjáanlegar minjar á yfirborði mældar upp með GPS tæki af gerðinni Trimble Geoexplorer 6000. Alls voru skráðar 12 fornleifar á níu minjastöðum innan skipulagssvæðanna. Vettvangsvinna var unnin af fornleifafræðingunum Kristjönu Vilhjálmsdóttur og Brynju Árnadóttur. Kristjana sá um skýrsluskrif og kortagerð. Allar ljósmyndir í skýrslunni eru teknar af skrásetjurum en loftmyndir eru frá Loftmyndum ehf.

Uppbygging skýrslunnar er með þeim hætti að á eftir inngangskafli kemur yfirlit um fornleifaskráningu og löggjöf um minjavernd í landinu en í þriðja kafla er farið yfir skráningakerfi Fornleifastofnunar Íslands. Fjórði kaflinn er sjálf minjaskráin þar sem fjallað er um þær fornleifar sem skráðar voru. Í fimmta kafla er tekin saman saga svæðis og landshættir en í sjötta og jafnframt síðasta kaflanum er farið yfir helstu niðurstöður úttektarinnar. Aftast í skýrslu er heimildaskrá og viðaukar (hnitaská ISN93 og minjakort).

II. Saga fornleifaskráningar og löggjöf

Hátt á aðra öld er liðið síðan skráning fornleifa hófst á Íslandi en þó er enn langt í land að til sé heildstæð skrá um fornleifar á Íslandi. Á síðustu áratugum 19. aldar voru margir minjastaðir kannaðir á vegum Hins íslenska fornleifafélags, einkum staðir sem á einn eða annan hátt tengdust fornsögum og sögu þjóðveldisins. Eftir aldamótin 1900 dró úr fornleifakönnun á vegum félagsins og var þráðurinn ekki tekinn upp að nýju fyrr en um og eftir 1980.

Skoðanir manna á því hvað teljast fornleifar hafa breyst mikið á þessum tíma. Byggingar sem voru hversdagslegar fyrir hundrað árum eru nú orðnar minjar um horfna lífshætti. Skilningur hefur vaknað á nauðsyn þess að skrá upplýsingar um slíkar minjar og vernda þær fáu sem eftir eru fyrir komandi kynslóðir. Nauðsynlegra upplýsinga um gerð og ástand fornleifa er aðeins hægt að afla með vettvangsathugun, og við það er venjulega átt með hugtakinu fornleifaskráning (ýmist aðal- eða deiliskráning). Til þess að vettvangsathugun komi að fullu gagni verður þó fyrst að taka saman ýmsar upplýsingar, bæði skriflegar og munnlegar, sem vísa á minjastaði og geta gefið vísbendingar um hlutverk mannvirkjaleifanna (svæðisskráning).

Á undanförnum árum hafa verið gerðar breytingar á löggjöf um verndun fornleifa og hefur eftirlit með framkvæmd laganna verið aukið. Samkvæmt 3. grein laga um menningarminjar (nr. 80, 2012), eru allar fornleifar á Íslandi friðhelgar: „Fornleifum, [...] jafnt þeim sem eru friðlýstar sem þjóðminjar og þeim sem njóta friðunar í krafti aldurs, má enginn, hvorki landeigandi, ábúandi, framkvæmdaraðili né nokkur annar, spilla, granda eða breyta, hylja, laga, aflaga eða flytja úr stað [...]„ Er þessi fornleifakönnun í anda markmiða sem sett hafa verið með þessari löggjöf. Mat á áhrifum framkvæmda á fornleifar gerir kröfur um fjölpætta athugun á heimildum og vettvangsrannsókn, enda er skilgreining á fornleifum í þjóðminjalögum víðtæk. Fornleifar teljast hvers kyns mannvistarleifar, á landi, í jörðu, í jökli, sjó eða vatni, sem menn hafa gert eða mannaverk eru á og eru 100 ára og eldri, svo sem:

- a. búsetulandslag, skráðgarðar og kirkjugarðar, byggðaleifar, bæjarstæði og bæjarleifar ásamt tilheyrandi leifum mannvirkja og öskuhauga, húsaleifar hvers kyns, svo sem leifar kirkna, bænhúsa, klaustra, þingstaða og búða, leifar af verbúðum, naustum og verslunarstöðum og byggðaleifar í hellum og skútum,
- b. vinnustaðir þar sem aflað var fanga, svo sem leifar af seljum, verstöðvum, bólum, mógröfum, kolagröfum og rauðablæstri, c. tún- og akurgerði, leifar rétta, áveitumannvirki og aðrar ræktunarminjar, svo og leifar eftir veiðar til sjávar og sveita, d. vegir og götur, leifar af stíflum, leifar af brúm og öðrum samgöngumannvirkjum, vöð, varir, leifar hafnarmannvirkja og bátalægi, slippir, ferjustaðir, kláfar, vörður og önnur vega- og siglingamerki ásamt kennileitum þeirra, e. virki og skansar og leifar af öðrum varnarmannvirkjum, f. þingstaðir, meintir hörgar, hof og vé, brunnar, uppsprettur, álagablettir og aðrir staðir og kennileiti sem tengjast siðum, venjum, þjóðtrú eða þjóðsagnahefð, g. áletranir, myndir eða önnur verksummerki af manna

völdum í hellum eða skútum, á klettum, klöppum eða jarðföstum steinum og minningarmörk í kirkjugörðum, h. haugar, dysjar og aðrir greftrunarstaðir úr heiðnum eða kristnum sið, i. skipsflök eða hlutar þeirra.

Minjar 100 ára og eldri teljast til fornleifa, en heimilt er þó að friðlýsa yngri minjar.

Það er skýrt af þessari skilgreiningu að fornleifar eru ekki aðeins öll mannvirki heldur einnig staðir sem á einn eða annan hátt tengjast menningu og atvinnuvegum, hvort heldur sem er vöð eða álagablettir. Þessari skilgreiningu er fylgt við hefðbundna fornleifaskráningu. Umhverfis allar fornleifar er 15 m friðhelgað svæði en umhverfis friðlýstar fornleifar er 100 m friðhelgað svæði. Ef nauðsynlegt er talið að spilla fornleifum eða hylja þær, þarf að leita heimildar Minjastofnunar Íslands.

III. Aðferðir við fornleifaskráningu

Í skráningarkerfi Fornleifastofnunar hefur hver sýsla skammstafað heiti (SP, RA o.s.frv.) og hver jörð hefur þriggja stafa númer. Miðað er við jarðaskiptingu eins og hún kemur fyrir í Jarðatali Johnsens frá 1847 og byggir tölusetning jarðanna á því. Skipting jarða um miðja 19. öld ræður ekki aðeins númerum í skránni heldur er miðað við hana þegar ákvarðað er hvaða jörð ákveðnir minjastaðir tilheyra. Hverjum minjastað er gefin kennitala en það er þriggja stafa númer sem hengt er við sýslutákn og jarðarnúmer (dæmi: RA-084:001). Séu fleiri en ein fornleif (minjaeining) á hverjum minjastað bætist við einingannúmer aftast í númeraröðinni (dæmi: RA-084:001_01). Fornleifaskrá hvernar jarðar hefst á stuttu yfirliti yfir skiptingu jarðarinnar, eignarhald hennar og matsverð, og einnig er gefin stutt lýsing á náttúrufari, búskaparaðstæðum og sléttun túna. Þar á eftir kemur listi yfir allar þær fornleifar sem fundust innan hvernar jarðar.

Númer jarðar í Jarðatali Johnsens

Númer fornleifar á tiltekinni jörð

Sérheiti

Tegund

Hlutverk

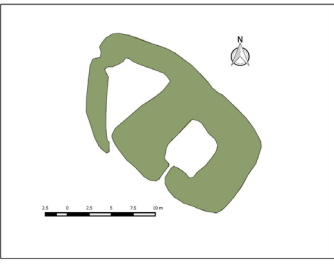
Hnattstaða í landshnitakerfi ISN93

Sýslutákn

E: 528751 N: 352323

Sveinshlaða 009, horft til norðurs

Ljósmynd af minjastað og uppmæling/teikning

Á túnakorti frá 1920 og bæjarteikningu danskra mælingamanna frá 1904 er sýnt útihús í túnjaðri um 210 m norðan við eldra bæjarstæði 001 og 80 m norðvestan við yngra bæjarstæði 003. Á þeim stað er stæðileg hlöðutóft sem nefnist Sveinshlaða og samtengt eða eldra mannvirki norðvestan við hana. Sveinshlaða er 16 m suðvestan við miðlínu Skaftártúnguvegar (208) þar sem fyrirhugaðar eru framkvæmdir og telst því í stórhættu vegna vegagerðar. Tóftin er í túnjaðri fast suðvestan við Skaftártúnguveg (208). Túnið er í allmiklum halla til suðvesturs. Heildarstærð tóftarinnar er 23x14 m og snýr hún norðvestur-suðaustur. Í suðausturhluta hennar er Sveinshlaða sem er 15x13 m að stærð og snýr norðvestur-suðaustur. Hún er 5x6 m að innanmáli og snýr norðaustur-suðvestur. Hlaðan er niðurgráfin um 1 m og eru veggir hennar um 2 m á hæð innanmáls. Norðvestan við hlöðuna er annað hólfið eða annað mannvirki og er það torflaðið. Það er þríhyrningslaga og er 9x6 m að innanmáli, mjókkar til norðvesturs. Op virðist vera inn í það í suðurhorni. Veggir þess eru 0,3-0,4 m á hæð og 2-2,5 m á breidd en veggir hlöðunnar eru 4-5 m á breidd. Hólfir virðast vera samtengd en hlaðan er mun yngri að sjá en hólfið norðvestan við hana. Nokkur hólmyndun er undir norðvesturhluta tóftarinnar og ljóst að mannvirki hafa verið á þessum stað í langan tíma.

Hættumat: stórhætta, vegna vegagerðar
Heimildir: Túnakort 1920

Heimild sem vísað er í, nánari fiersla í heimildaskrá

Þetta sem stöðjar að fornleif

Dæmi um framsetningu á minjastað í skýrslum Fornleifastofnunar Íslands.

Í skránni fær hver minjastaður eina efnisgrein og er framsetning upplýsinganna stöðluð. Í fyrstu línu hvernar greinar eru grunnupplýsingar; auðkennisnúmer, sérheiti, tegund,

hlutverk og hnattstaða. Á eftir auðkennisnúmeri kemur sérheiti hennar ef eitthvert er og síðan tegund. Með tegundarflokkun er leitast við að skilgreina hvers eðlis fornleifin er, þ.e. hvort um er að ræða mannvirki af einhverju tagi sem enn sést, og þá hverskyns (t.d. tóft, garðlag eða varða), mannvirki sem vitað er um en er horfið (heimild, örnefni) eða fornleif sem ekki hefur verið mannvirki (álagaðblettur, sögustaður eða vað). Allir fornleifastaðir eru greindir til tegundar en hlutverk þeirra er ekki alltaf hægt að ákvarða.

Á eftir hlutverki kemur hnattstaða minjastaðarins í landshnitakerfi (ISN93) og er mælt í miðju hvers minjastaðar. Uppmælingar voru gerðar á öllum sýnilegum minjastöðum með Trimble Geoexplorer 6000 og er möguleg skekkja mælinganna innan við 1 metri, allt niður í nokkra sentimetra.

Þar sem getur um „heimild um...“, t.d. útihús, þá er átt við að eingöngu eru til heimildir um staðinn, en minjar hafa ekki fundist á vettvangi við skrásetningu. Þó engar minjar hafi fundist, er engu að síður tekin hnattstaða staðarins ef unnt hefur verið að ákvarða hann á grundvelli fyrirbyggjandi upplýsinga með um 50 metra fráviki.

Í annarri línu hefst lýsing minjastaðar oftast á tilvitnun í fyrirbyggjandi heimildir séu þær fyrir hendi en síðan er staðsetningu hans lýst. Þar á eftir kemur oft lýsing á aðstæðum og síðast lýsing á mannvirkinu sjálfu ásamt öðrum upplýsingum sem við eiga.

Í næstsíðustu línu er lagt mat á þá langvarandi hættu sem minjastaðurinn kann að vera í. Hættustigin eru eftirfarandi: 1) engin hættu, 2) hættu og 3) mikil hættu. Minjar á eða við svæði þar sem framkvæmdir eiga sér stað, eða innan skipulagsreits þar sem framkvæmdir eru fyrirhugaðar, teljast yfirleitt tímabundið mikilli hættu meðan framkvæmdir eru yfirvofandi eða standa yfir. Í fornleifaskrá (4. kafla) kemur bæði fram langvarandi hættu og tímabundin hættu.

Skýringar

● Fornleif	□ Dæld	— Fyrirhugaðir vegir og stígar
— Kantur	▨ Grjót	--- Fyrirhugaðir byggingarreitir
--- Leið	▩ Torf og grjót	--- Fyrirhuguð leiksvæði
--- Leið af loftmynd	□ Afmörkun skipulagssvæðis	--- Fyrirhuguð mörk lóða
		— Drög að deiliskipulagi í landi Miðengis

Allar uppmælingar sem gerðar voru í skráningunni eru skilgreindar m.t.t. til byggingarefnis eða eðlis minjanna og eru skýringar á þeim sýndar í lista hér fyrir ofan. Þessar skýringar gilda fyrir öll minjakort og myndir af uppmældum minjum í fornleifaskrá.

Í síðustu línu er svo getið heimilda ef einhverjar eru, oft með skammstöfunum, en úr þeim er leyst í heimildaskrá aftast í skýrslunni.

Í skýrslunni eru aðeins birtar upplýsingar um þær minjar sem eru innan úttektarsvæðisins. Af þeim sökum er númeraröðin ekki samfelld í fornleifaskránni.

IV. Fornleifaskrá

ÁR-427 Hæðarendi

16 hdr. 1708, 1847. Bændaeign. JÁM II, 343; JJ, 71.

5.4.1553 selur Marteinn Einarsson Skálholtsbiskup Ólafi Árnasyni Hægindi í Hóla kirkjusókn í Grímsnesi fyrir Tungu í Grafningi og greiddi Ólafur 2 hdr á milli en jöfn leiga var á jörðunum. DI XIII, 533-34.

25.5.1671 greiðir Jón Vigfússon yngri sýslumaður Erlingi Eyjólfssyni, vegna Ingibjargar Pálsdóttur konu Erlings, hálfan Hæðarenda í Grímsnesi fyrir 10 hdr í jörðu sem hann skuldaði þeim. Jarðabréf, 13.

18.4.1688 fær sr. Einar Torfason Guðrúnu móður sinni til eignar þau 4 hdr í Hæðarenda sem Pétur Pálsson hafði áður selt sr. Einari fyrir 10 hdr. - Jarðabréf, 139.

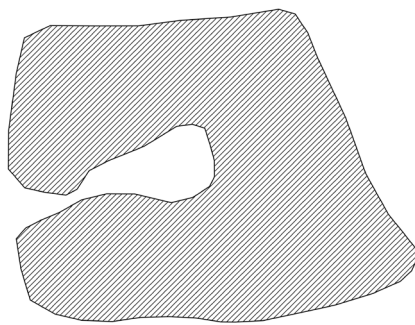
„Hægendi (in plurali) heitir jörðin í gömlum brjefum. Og Hægende kalla hana ennnú menn almennilega.“ JÁM. II, 343.

1708: „Skógarhögg hefur jörðin brúkað í Miðengisskógi, þar í mót átti Miðengi að hafa vatnsveiting úr læk þeim, er Kálfshólalækur heitir. Sú vatnsveiting er nú þar með af, að á farveg lækjarins er nú komin gjá, sem ekki er mögulegt að fylla. Þar fellur lækurinn í jörð, og nýtur Miðengi hans ekki. Síðan þora Hæðarendamenn eigi að brúka skóginn.“ JÁM II, 344.

1920: Tún 3,5 ha, þar af slétt um 1/3. Garðar 1161 m².

„Bærinn stendur suðaustan í allstórum móbergsás, Skyggni. Gamla túnið var vestur frá bænum og nýrri tún eru vestar í hrauninu, nokkuð dreifð því víða kreppir hraunlendi að. [...] Neðri hluti landsins er gróið hraunlendi með móum og mýrarsundum. Einn brunahóll er í landinu, Selhóll. Efri hluti landsins teygir sig upp eftir Lyngdalsheiði. Þar er heiðlendi með vallendisflötum og klapparhólum.“ SB III, 132.

„Þar sem Hæðarendalækur rennur fast norðan við Kálfshóla er í honum dálítill foss, Fossvallaafoss. Vestan við hann er sléttlendi, er heitir Fossvellir. Skammt vestar er annar foss í læknum, Heydalaafoss. Vestan við hann, norðan megin, stóð Fossvallarjómabú,“ segir í örnefnaskrá. Rjómabúið var starfrækt árin 1904-1917. Það stóð norðan lækjar, um 2,20 km suðvestur af bæ 001 og um 150 m suðaustan við sumarbústaðabyggð við Berjaholtslæk. Staðurinn var fyrst skráður árið 2000 en var heimsóttur aftur 2025 og var lýsing þá endurskoðuð.

Fossvallarjómabú 005, horft til ASA á ljósmynd.

Tóft rjómabúsins er í grónum en nokkuð þýfðum slakka um 15 m frá Hæðarendalæk. Norðan við er gróin grund en lág hæð að austan.

Tóftin er vestan undir brekkurótum, raunar næstum því byggð inn í brekkuna. Hún er grjóthlaðin, úr mjög stóru hraungrýti, mikið uppgróin og jafnvel lyng á veggjum, einkum norðanmegin. Hleðslur eru teknar að liðast í sundur og hefur mikið grjót hrunið inn í tóftina. Tóftin er ferköntuð, um 7,5 x 5,5 m að stærð og snýr austur-vestur. Norðurveggur nær þó styttra til austurs en suðurveggur og er um 5 m á lengd. Suðurveggur er heillegastur og er tóftin þar hæst um 110 cm við suðvesturhorn. Annars er hæð veggja víðast 50-70 cm sunnan- og vestantil, um 30-50 norðantil en að austanverðu er hæð veggja að utanvörðu jöfn jörðu. Inngangur hefur líkast til verið á vesturhlið en er nánast samfallinn.

Langvarandi hættumat: engin hætta

Tímabundið hættumat: hætta, vegna framkvæmda

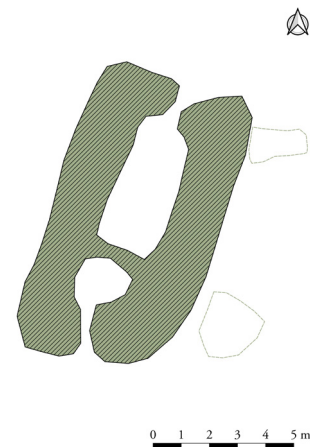
Heimildir: Ö-Hæðarendi, 1-2; Búnaðarrit 26(1), 124-125; Búnaðarrit 31(3), 166; Búnaðarrit 33(4), 266

„Austan við Berjaholtalækinn og sunnan við Búrfellsveginn er lítill Túnblettur, Guðnatún, kennt við Guðna Guðmundsson, er áður bjó á Hæðarenda. Dálítið austur af því er fjárhús, byggt þar fyrir nokkrum árum í gömlum tóttum, þær hétu Sigurðartættur,“ segir í örnefnaskrá. Þessi staður er um 1,68 km suðvestur af bæ 001, um 110 m sunnan Búrfellsvegar. Staðurinn var fyrst skráður árið 2000 en var heimsóttur aftur 2025 og var lýsing þá endurskoðuð. Minjasvæðið er um 55 x 18 m að stærð og snýr VNV-ASA. Innan þess eru þrjár tóftir 01-03 og ein dæld 04. Leið ÁR-427:021 liggur sunnan við tóftirnar en norðan við dæld 04.

Tóftirnar standa sín á hvorum hól, vel grónum. Á milli þeirra er dæld en allt nánasta umhverfi lyng- og mosagróið hraunlendi.

Stekkur 006_01, horft til norðurs á ljósmynd.

Tóft 01 stendur efst á vestari hólnum. Hún er um 10,5 x 6 m að stærð og snýr NNA-SSV. Hún er tvískipt, vel gróin elftingu. Stærri hólfið er norðar, um 5 x 2 m að innanmáli, en minna hólfið í syðri hluta er um 2 x 2 m. Hæð veggja er víðast um 50 cm. Grjót sést vel í millivegg og sjást þar þrjú umför af grjóti, en annars glittir aðeins rétt í grjót á stöku stað. Dyr gætu hafa verið á báðum skammhliðum og er mögulega um aðhald eða stekk að ræða. Fast austan við tóftina, við sitthvorn enda hennar eru tvær dældir, 10-30 cm, sú nyrðri 2 x 1 m að stærð (austur-vestur) en sú syðri um 2 x 2 m. Ekki er ljóst hvort þær séu náttúrulegar eða af manna völdum.

Langvarandi hættumat: engin hætta

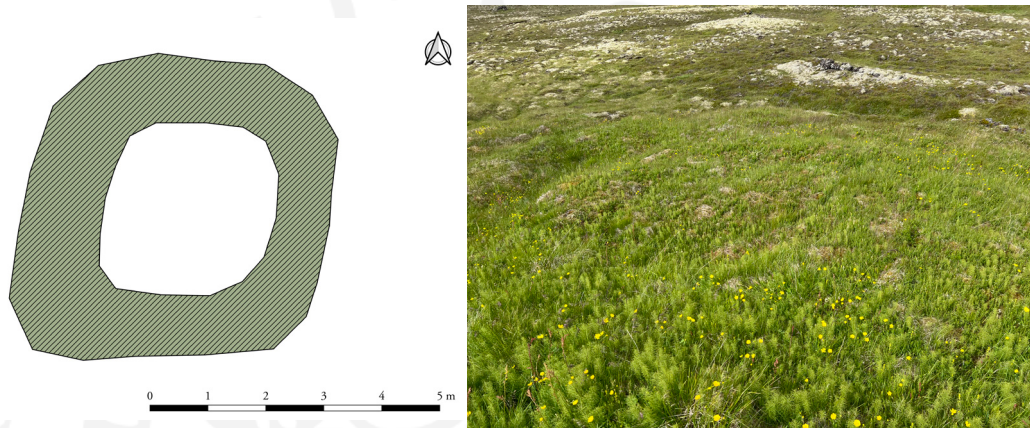
Tímabundið hættumat: hætta, vegna framkvæmda

Heimildir: Ö-Hæðarendi, 2

ÁR-427:006_02 Sigurðartettur tóft óþekkt

407886 397625

Tóft 02 er um 1,5 m vestur af tóft 02. Hún er einföld, um 5 m í þvermál og er breidd veggja um 1 m. Tóftin er mjög sigin og er líklega elst tófta á svæðinu. Hæð veggja er víðast um 10-15 cm en mest 30 cm. Tóftin er gróin en á stöku stað glittir í grjót. Enginn inngangur er greinilegur. Hlutverk tóftarinnar er óþekkt.

Tóft 006_02, horft til VSV á ljósmynd.

Langvarandi hættumat: engin hætta

Tímabundið hættumat: mikil hætta, vegna framkvæmda

ÁR-427:006_03 Sigurðartettur tóft beitarhús

407920 397618

Beitarhústóft 03 er á eystri hólnum, um 20 m suðaustur af tóft 01. Hún er um 16,5 x 8 m að stærð og snýr NNV-SSA. Inngangur er á syðri skammhlið en hlaða í nyrðri hluta. Hlaðan er um 4 x 4 m að innanmáli en fjárhúshluti um 8,5 x 4 m. Hæð veggja að utanverðu er víðast 1-1,4

Beitarhús 006_03, horft til ASA á ljósmynd.

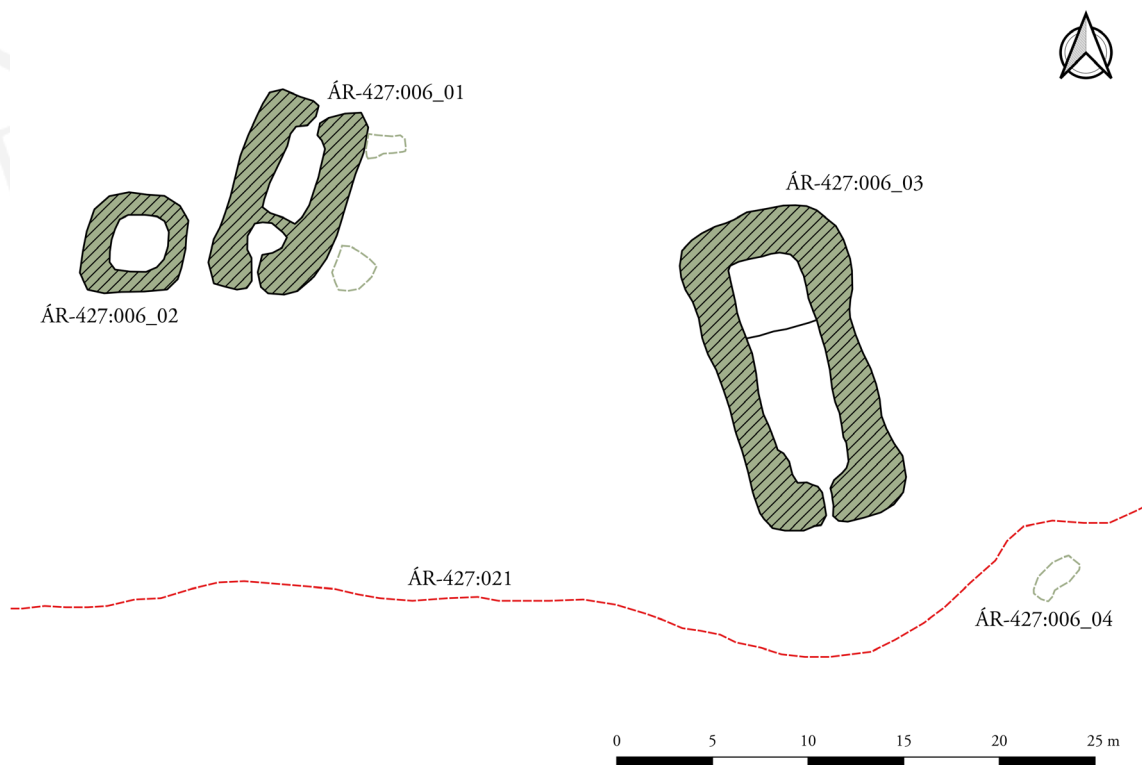
m en norðantil er tóftin jöfn jörðu. Að innanverðu er hæð veggja í fjárhúshluta um 65-80 cm. Hlaðan er um 65 cm dýpri en fjárhús og er hæð veggja þar um 1,7 m. Grjóthleðslur sjást skýrt að innanverðu og eru mest um 4 umför af grjóti í hleðslum. Grjótið er þó mosavaxið, einkum vestantil og hleðslur aðeins teknar að liðast í sundur. Fjárhúshluti er líklega án garða en þegar staðurinn var heimsóttur árið 2000 mótaði fyrir grjótrönd eftir endilöngu. Grjóthleðslan sást ekki vegna gróðurs árið 2025, en þó mátti finna fyrir grjóti undir fæti. Enn sést fúin trégrind úr gaffli, nú fallin, við norðurenda tóftar sem og járnarusl, þó mikið hafi tekið að gróa yfir hana í heimsókn 2025. Af loftmyndum í safni Náttúrufræðistofnunar, áður LMÍ, að dæma var tóftin byggð milli 1945 og 1960 og telst beitarhúsið sjálft því ekki til fornleifa í lagalegum skilningi, en samkvæmt örnefnaskrá var húsið reist á grunni eldri tóftar og má gera ráð fyrir að þær leynist enn undir yngri hleðslunum. Beitarhúsið sést undir þaki á loftmynd 1975 en þak er fallið á loftmynd 1977.

Langvarandi hættumat: engin hætta

Tímabundið hættumat: mikil hætta, vegna framkvæmda

Heimildir: Ö-Hæðarendi, 2; AMS30_2-1_020 (1945); DMA31-05015 (1960);

Loftmyndasjá LMÍ

Minjastaður 006 og leið 021.

ÁR-427:006_04 dæld óþekkt

407934 397608

Neðan við eystri hólinn, um 8 m suðaustur af beitarhústöft 03 er aflöng dæld með skörpum brúnum. Dældin er algróin, um 30-40 cm djúp, um 3 x 1,5 m að stærð og snýr norðaustur-suðvestur. Hlutverk hennar er óþekkt.

Langvarandi hættumat: engin hætta

Tímabundið hættumat: mikil hætta, vegna framkvæmda

Dæld 006_04, horft til ANA.

ÁR-427:018 renna áveita

407555 397287

„Frá Gvendarbrunni [004] rennur Gvendarlækur, austan við [Gvendar]mýrina og vestur með henni að sunnan,“ segir í örnefnaskrá. Gvendarlækur sameinast síðan Hæðarendalæk, um 90 m austur af rjórabúi 005. Samkvæmt Guðmundi Sigurfinnssyni, heimildarmanni, var lækurinn stíflaður og honum veitt að rjórabúinu til að knýja það áfram. Um m 5 m sunnan við rjórabúið er þurr lækjarfarvegur, um 15-30 m sunnan við Hæðarendalæk. Staðurinn var fyrst skráður árið 2000 en var heimsóttur aftur 2025 og var lýsing þá endurskoðuð.

Gróinn en nokkuð þýfður slakki er um 15 m frá Hæðarendalæk. Norðan við er gróin grund en lág hæð að austan.

Farvegurinn er um 5 m breiður og nokkuð djúpur, um 2 m vestast en grynkar smám saman eftir því sem austar dregur. Hægt er að ganga með honum um 100 m upp að núverandi farveg Gvendarlækjar. Ofan í farveginum er mjó svört leiðsla.

Skurður 018, horft til ANA.

Langvarandi hættumat: engin hætta

Tímabundið hættumat: mikil hætta, vegna framkvæmda

Heimildir: Ö-Hæðarendi, 1

Gata er merkt inn á herforingjaráðskort frá 1909. Hún liggur frá rjómabúi 005 til norðausturs, framhjá tóftum 006 að leið ÁR-701:054 sem liggur frá Búrfelli ÁR-428 til austurs framhjá Hæðarenda og að Klausturhólum ÁR-425. Leiðin var athuguð á vettvangi á um 690 m löngum kafla sunnan Búrfellsvegar, vestan við Gvendarmýrartún, en alls hefur leiðin verið um 1,3 km á lengd.

Leiðin liggur að mestu um hraunlendi, nær algróið lyngi og mosa. Vestan við hraunið eru grasi vaxnari svæði, Guðnatún og Heydalir.

Næst rjómabúinu sjást tvær greinar af leiðinni og eru mest um 120 m á milli þeirra. Sú nyrðri liggur u.þ.b. á sömu slóðum og hún er teiknuð á herforingjaráðskortinu. Hún sést fyrst skýrt í Heydölum, um 175 m norðan við rjómabúið. Leiðin liggur þaðan í sveig meðfram hraunbrúninni til norðausturs en tekur svo stefnu til austurs, alls um 330 m þar til greinar leiðarinnar sameinast. Í Heydölum dreifist leiðin á 5-7 götur á um 10-12 m breiðu svæði en þrengist í eina götu þegar komið er inn í hraunið. Göturnar eru grónar og óljósar á köflum, 20-30 cm á breidd og 10-20 cm á dýpt.

Syðri grein leiðarinnar sést fyrst um 90 m NNA af rjómabúinu. Hún liggur um 300 m til norðausturs í gegnum hraunið þar til leiðirnar sameinast. Víðast sést aðeins ein gata, en á köflum tvær. Göturnar eru skýrari en á nyrðri grein leiðarinnar og hefur þessi leið líklega verið meira farin. Göturnar eru grónar, um 30-50 cm á breidd og um 30 cm á dýpt.

Syðri grein leiðar 021 með Sigurðartóttum 006 í bakgrunni, horft til norðausturs.

Þegar komið er að Sigurðartóttum 006 verður leiðin óskýrari á kafla en skýrist aftur þegar komið er framhjá tóftunum skýrist hún aftur og breiðkar í allt að 2 m. Nærri mörkum þess svæðis sem athugað var 2025, um 170 m norðaustur af Sigurðartóttum 006 liggur malarvegur norðvestur-suðaustur yfir gömlu leiðina.

Langvarandi hættumat: hættu, vegna rasks

Tímabundið hættumat: mikil hættu, vegna framkvæmda

Heimildir: Hkort 37 SA

ÁR-434 Miðengi

40 hdr. 1395, 1847, óviss 1708. Viðeyjarklausturseign. DI III, 598 ; JÁM II, 352; JJ, 71.

„Grímr fór til Íslands ok nam Grímsnes allt upp til Svínavatns ok bjí í Ondurðunesi fjóra vetr, en síðan at Búrfelli. Hans son var Þorgils, er Æsu [Oddleifsdóttur], systur Gests [spaka], átti. Þeira synir váru þeir Þórarinn at Búrfelli ok Jorundr í Miðengi.“ Landnámabók, ÍF I, 387 sbr. 172.

[**haustið 1269**]: „[frá Búrfelli] scal oc sijngia J mid eingi en fiorda húern dag oc caupa mork.“ DI II 63-64.

1391: [jarðskjálfti um Flóa og Grímsnes] fiortaan bæi skok nidr atnockuru leiti. enn Mideingi Burfell ok Laugardælar braut at ollu; Flateyjarannáll, IA 417.

1395 er Miðengi, 40 hdr, talin meðal þeirra jarða sem komu undir Viðeyjarklaustur „sidan pall aboti kom., - DI III, 598.

24.10.1515 lýsir Ástríður Össurardóttir, áttæð að aldri, uppalin í Miðengi, landamerkjum jarðarinnar við Ásgarð að ofan en Snæfoksstaði að neðan: „Jn primis ath mideingi ætti landeign audrveigin j tiarnarholum ok suo ofan j raudhol ok þadan sionhending j kolgrafarhol ok sidan j far þat sem geingur fram j alftavatn. En fyrir ofan til moz vid asgard. skyllði mideingi eiga sionhending vr fuglsþufuhol firir nedan þreijngl [þreyngls annað hdr]. ok ofan j mosvallarbrvn sem geingur vt j alftavatn.“ DI VIII, 571.

16.2.1567 ber sr. Björn Ólafsson sem var 9 ár á Snæfuglsstöðum vitnisburð um landamerki Snæfuglsstaða: „Enn ä mille Mideingis og fyrrgreindra Snæfulgstada er so landamerkium haattad. wpp epter fare og vr farbotne i Tiarnarhöla. Wr Tiarnarhölum i Grähellu i Markarbreckum.“ DI XIV, 580-81.

1920: Tún 7 ha. Garðar 1014 m².

„Bærinn stendur á brekkubrún en túnin teygja sig til suðausturs og austurs og heita þar Miðengisflatir. Slægjuland var einnig vestur í hrauninu í svokölluðu Fari og upp á bökkum við Búrfellslæk. Landið er að mestu hraunlendi, kjarri vaxið.“ SB III, 141.

1895 fékk Guðmundur Jónsson á Miðengi, Grímsnesi, verðlaun úr styrktarsjóði Kristjáns IX., byrjaði búskap þar 1865 bláfátækur maðurinn: „Sljettur í túni nema fullum 6 dagsl., fært út tún 7 dagsl., gjört 2 náttuga. Girðingar allmiklar og áveizluskurðir. Hann hefur húsað vel 2 jarðir, reist 3 heyhlöður með pappabaki o.fl.“ Búnaðarrit 15(1), 203.

“Rjórabúsgata er gata nefnd vestan undir Kálfshólum, um Fossvelli að Hæðarendalæk. Þar var farið með rjóma til rjórabúsins í Hæðarendalandi. Rjórabúið var aflagt um 1920, en gatan sést enn,” segir í örnefnaskrá. Gatan sést enn mjög vel á löngum kafla. Hún liggur fyrst í austur fyrir ofan túnið austan við bæinn en sveigir svo í norðurátt við Kálfshóla. Leiðin var fyrst skráð árið 1999 en nyrstu 480 m hennar voru athugaðir aftur árið 2025.

Rjórabúsgata 010, horft til norðausturs.

Fyrir utan nyrstu 350 metrana liggur gatan að mestu leyti eins og leið 037 sem merkt er á herforingjaráðskort frá 1909, en sú leið tekur stefnu til norðvesturs þegar Rjórabúsgata liggur áfram til NNA.

Leiðin liggur um blásna vallendismóa. Norðar er hún í grasigrónum og léttþýfðum móa - grónu hraunlendi - sunnan Hæðarendalækjar og vestan sumarhúsabyggðar í Kerhrauni.

Gatan er býsna breið og skýr; hún var vagnfær á sínum tíma en er nú haldið við af hrossahófum og kindaklaufum. Gatan er ekki jafngreinileg þegar ofar dregur í hólana. Árið 2025 var gatan tekin út á um 480 m kafla, sunnan Hæðarendalækjar. Gatan liggur þar í NNA-SSV. Hún er um 0,5 m á dýpt og almennt um 0,5-1 m á breidd en þegar norðar dregur er hún allt að 2 m á breidd og virðast hliðar þar fremur rofnar. Gatan fjarar út um 15 m frá Hlíðarendalæk. Nærri suðurmörkum þess svæðis sem athugað var á vettvangi 2025, um 400 m sunnan við lækinn er gatan rofin af gaddavírgirðingu á um 3 m kafla

Langvarandi hættumat: hætta, vegna rasks

Tímabundið hættumat: mikil hætta, vegna framkvæmda

Heimildir: Ö-Miðengi, 3-4

Gata er merkt á herforingjaráðskorti frá 1909. Hún liggur í norðaustur frá bæ 001 en tekur síðan sveig til norðvesturs þar sem hún sameinast leið ÁR-701:053 við Hæðarendalæk sem liggur áfram að Búrfellskoti ÁR-428. Rjórabúsgata 010 liggur að mestu á sömu slóðum og gatan, en um 1,63 km NNA af bæ tekur sú leið stefnu til NNA meðan leiðin á herforingjaráðskortinu sveigir til norðvesturs. Umfjöllun um syðri hluta leiðarinnar má því finna undir 010 en hér er aðeins fjallað um nyrstu 440 m leiðarinnar.

Leiðinni var fylgt í léttþýfðum móa, vel grónu hrauni.

Gatan liggur norðvestur-suðaustur. Hún er nokkuð ógreinileg, grasi gróin og mest um 0,5 m bæði á breidd og dýpt. Hægt var að rekja hana um 260 m á vettvangi til norðvesturs. Á loftmyndum Loftmynda ehf frá 2022

Leið 037, horft til SSA.

og Google Satelite frá 2025 sést þó marka fyrir leiðinni áfram um 180 m þar til hún fjarar endanlega út um 40 m áður en komið er að leið ÁR-701:053.

Langvarandi hættumat: engin hætta

Tímabundið hættumat: mikil hætta, vegna framkvæmda

Heimildir: Hkort 37 SA ; Loftmyndir ehf, Google Earth

Gata liggur til suðvesturs frá leið 037, um 1,6 km norðan bæjar 001 og um 120 m suðaustan Hæðarendalækjar.

Leiðin er í grasigrónum móa en hraunklappir stingast reglulega upp um svörðinn. Fast vestan leiðarinnar er afgirt slétt tún sem nýtt er til beitar. Einnig er girðing sunnan leiðarinnar.

Gatan liggur fyrst til vesturs um 120 m frá leið 037 og er þar mjög óskýr á köflum en tekur síðan stefnu þráðbeint til suðvesturs í um 115 m. Þar er hún vel greinileg, grasi gróin og einföld, um 0,5 m á hæð og 0,2 m á dýpt. Syðstu 20 m leiðarinnar, suðvestan við lítið holt, virðast upphlaðinn vegur, um 2 m á breidd og um 0,4 m á hæð.

Langvarandi hættumat: engin hætta

Tímabundið hættumat: mikil hætta, vegna framkvæmda

Suðvesturendi leiðar 038, horft til norðausturs.

Leið 038, rétt norðaustan við upphlaðinn kafla, horft til norðausturs.

Leið liggur til vesturs frá leið 037 um 1,6 km NNA bæjar 001 og um 370 m sunnan Hæðarendalækjar.

Leiðin er staðsett í þýfðum og grónum móa.

Leiðin liggur um 140 m til vesturs frá leið 037 þar til hún hverfur í yngri slóða. Hún dreifist mest í þrjár götur, en sú syðsta er ætíð mest áberandi. Hún er nokkuð greinileg, um 0,5 m á dýpt og en ekki breið, mest um 0,5 m. Hún

Leið 037, horft til SSA.

er vel troðin og reglulega sést mold í botni hennar. Nokkur þúfnamyndun er meðfram henni og er reglulega rof í þeim. Vegna staðsetningar og útlits er mögulegt að leiðin sé náttúrulegur kindastígur, en henni var leyft að njóta vafans þar sem aðrar leiðir á svæðinu, sem merktar eru á kort eru álíka veigamiklar. Ekki er ekki ljóst hvert leiðin hefur legið.

Langvarandi hættumat: engin hætta

Tímabundið hættumat: mikil hætta, vegna framkvæmda

ÁR-701 Fornleifar á fleiri en 1 jörð í Grímsneshreppi

ÁR-701:053 gata leið

407121 397375

Gata er merkt inn á herforingjaráðskort frá 1909. Hún liggur frá Klausturhólum ÁR-427 til suðvesturs, meðfram suðurbökkum Hæðarendalækjar, áfram til vesturs og endar hjá Búrfellskoti ÁR-428. Leiðir ÁR-434:010 og ÁR-434:037 liggja að leiðinni í landi Miðengis. Leiðin var athuguð á um 1,2 m löngum kafla í landi Miðengis, vestan við sumarbústaðabyggð í Kerhrauni, um 2 km NNA bæjar ÁR-434:001 og um 340 m sunnan Búrfellsvegar.

Leið 037, horft til SSA.

Leiðin er í þýfðum og mosagrónum móa sunnan sumarhúsabyggðar. Hraunklappir rísa reglulega úr sverði.

Leiðin var greinileg á vettvangi á um 140 m löngum kafla milli leiða ÁR-434:037 og ÁR-434:010. Leiðin liggur þar í norðaustur-suðvestur og fjarar suðvesturendinn út þegar komið er niður á Grásteinsvelli en þar er land slétt og grasi gróið. Leiðin er vel gróin og víða illgreinanleg, einkum eftir því sem vestar dregur. Hún er mest um 0,5 m á breidd og 0,5 m á dýpt. Leiðin minnir fremur á kindagötur en eiginlegar reiðgötur, svo illa farin er hún. Á loftmyndum Loftmynda ehf frá 2022 og Google Earth frá 2025 virðist leiðin rekjanleg áfram um 68 m áfram til austurs, en hverfur þá á um 50 m kafla, en sést þá slitrótt um 135 m þar til komið er að leið ÁR-434:010. Vestan þeirrar leiðar var gatan aftur að mestu rekjanleg á vettvangi um 430 m leið til ASA en fjaraði síðan aftur út.

Langvarandi hættumat: engin hætta

Tímabundið hættumat: mikil hætta, vegna framkvæmda

Heimildir: Hkort 37 SA

V. Samantekt um sögu svæðis og landshætti

Svæðið sem deiliskipulagsreitirnir ná yfir telst til úthaga Hæðarenda og Miðengis. Bæjarstæði Hæðarenda er um 1,5 km norðaustan við mörk skipulagssvæðis í landi jarðarinnar, en bæjarstæði Miðengis um 1,5 km sunnan marka skipulagssvæðisins. Innan beggja skipulagssvæða er að mestu mosa- og lynggróið hraunlendi, en grasgefnari blettir eru þó á nokkrum stöðum.

Vestast á skipulagssvæðinu í landi Hæðarenda voru slægjur, en þar heitir Guðnatún, kennt við Guðna Guðmundsson (1899-1967)² og Heydalir þar sunnan við. Við austurjaðar svæðisins er kílræst mýri, Gvendarmýri, og var túnblettur vestast í mýrinni á seinni hluta 20. aldar.³ Í hrauninu milli þessara tveggja svæða eru grasi grónir hólur. Á þeim standa beitarhús frá miðri 20. öld auk eldri tófta ÁR-427:006. Í landi Hæðarenda við Hæðarendalæk stóð einnig Fossvallarjómabú ÁR-427:005 sem starfrækt var árin 1904-1917.⁴ Rjómabúið var meðalstórt á landsvísu en þegar mest lét voru rúm 10.000 pund af smjöri flutt út frá búinu á ári.⁵

Færri merki um landbúnaðartengda nýtingu í formi minja- eða örnefna er að finna á skipulagssvæðinu í landi Miðengis, en svæðið hefur þó að öllum líkindum verið nýtt til beitar. Vallendi, nefnt Grásteinsvellir, er vestast á svæðinu, en einnig er gisið kjarr í hrauninu sunnantil á skipulagssvæðinu.

Um bæði skipulagssvæðin liggur kerfi leiða, sem liggja ýmist milli bæja í sveitinni, eða voru nýttar í upphafi 20. aldar til að fara með rjóma að Fossvallarjómabúinu.⁶

² Ö-Hæðarendi, 1.

³ Loftmyndasjá LMÍ 1975.

⁴ Búnaðarrit 33(4), 266.

⁵ Búnaðarrit 26(1), 124-125; Búnaðarrit 31(3), 166.

⁶ Sbr. Rjómabúsgata ÁR-434:10, Ö-Miðengi, 2.

V. Niðurstöður og umræða

Alls voru skráðar 12 fornleifar á níu minjastöðum, þar af sjö fornleifar á fjórum minjastöðum í landi Hæðarenda en fimm fornleifar á jafnmörgum minjastöðum í landi Miðengis. Helmingur fornleifanna teljast til samgönguminja en skráðar voru sex leiðir. Þar af var ein leið upphlaðin að hluta, ÁR-434:038, en í öðrum tilvikum var um götutroðninga að ræða. Allar skráðar fornleifar í landi Miðengis voru leiðir, en innan skipulagssvæðisins í landi Hæðarenda er einnig að finna fjölbreyttari minjar: Í suðvesturjaðri svæðisins eru leifar Fossvallarjómabús ÁR-427:005 við Hæðarendalæk og áveituskurðar ÁR-427:018 sem veitt var að rjómabúinu. Norðaustantil á svæðinu eru Sigurðartættur, minjastaður með fjórum fornleifum, en það er beitarhús frá miðri 20. öld ÁR-427:006_03 sem byggt var ofan á eldri tóft, tvær eldri tóftir ÁR-427:006_01 og ÁR-427:006_02, þar af önnur líklega stekkur, og dæld með óþekkt hlutverk. Ummerki sáust um allar skráðar fornleifar. Yfirlit um skráðar minjar og ástand þeirra má sjá í töflu 1.

Tafla 1: Skráðar fornleifar og ástand þeirra.

Minj_ID	Samtala	Sérheiti	Tegund	Hlutverk	Ástand
3468-1	ÁR-427:005	Fossvallarjómabú	tóft	rjómabú	hleðslur standa grónar
3468-2	ÁR-427:006_01	Sigurðartættur	tóft	stekkur	hleðslur signar
3468-3	ÁR-427:006_02		tóft	óþekkt	hleðslur signar
3468-4	ÁR-427:006_03		tóft	beitarhús	hleðslur standa grónar
3468-5	ÁR-427:006_04		dæld	óþekkt	sést til
3468-6	ÁR-427:018		renna	áveita	sést til
3468-7	ÁR-427:021		gata	leið	sést til
3468-8	ÁR-434:010	Rjómabúsgata	gata	leið	sést til
3468-9	ÁR-434:037		gata	leið	sést til
3468-10	ÁR-434:038		vegur	leið	hleðslur signar
3468-11	ÁR-434:039		gata	leið	sést til
3468-12	ÁR-701:053		gata	leið	sést til

VI.I Viðvarandi hættumat

Hættumat var gert fyrir allar fornleifar sem skráðar voru. Í takt við fyrirmæli Minjastofnunar Íslands var á vettvangi bæði metin sú hætta sem að minjum stafaði vegna framkvæmda (tímabundin hætta) og sú hætta sem að minjunum stafaði almennt, ef ekki kæmi til framkvæmda. Engin viðvarandi hætta var talin stöðja að fornleifunum.

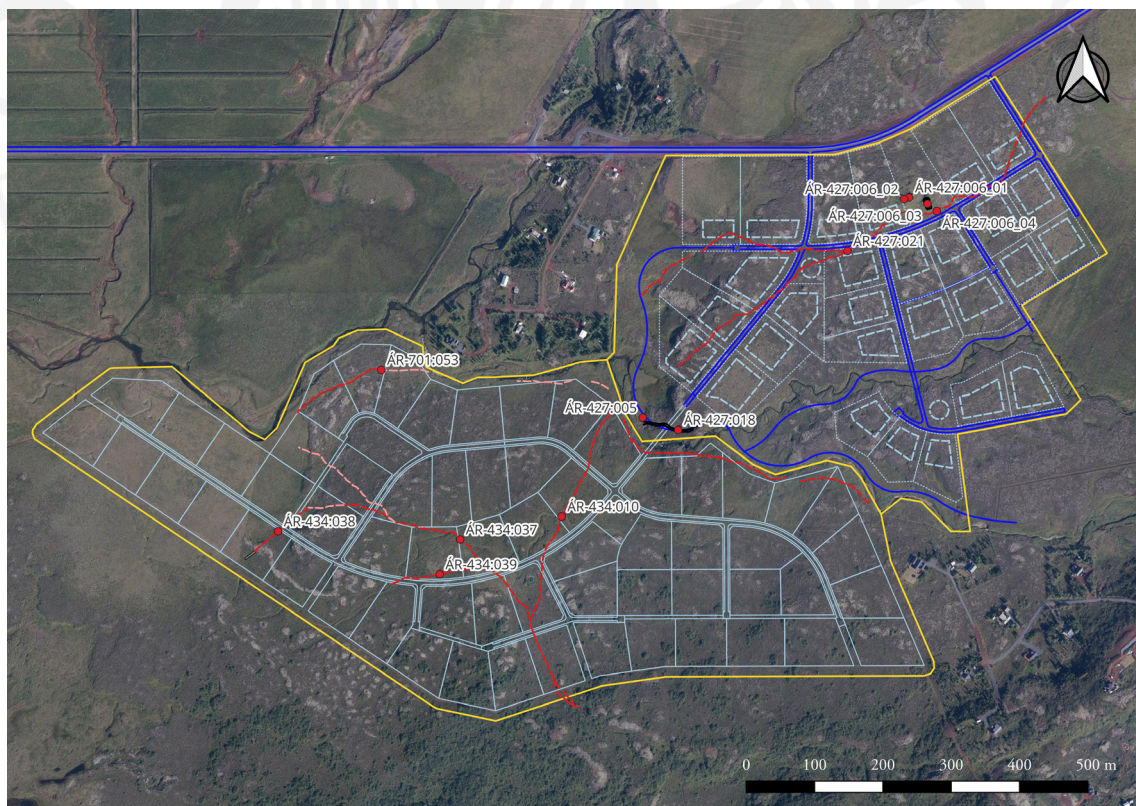
Tafla 2: Skráðar fornleifar og hættumat

Minj_ID	Samtala	Tegund	Hlutverk	Viðvarandi hættumat	Tímabundið hættumat	Ástæða
3468-1	ÁR-427:005	tóft	rjórabú	engin hætta	mikil hætta	vegna framkvæmda
3468-2	ÁR-427:006_01	tóft	stekkur	engin hætta	hætta	vegna framkvæmda
3468-3	ÁR-427:006_02	tóft	óþekkt	engin hætta	mikil hætta	vegna framkvæmda
3468-4	ÁR-427:006_03	tóft	beitarhús	engin hætta	mikil hætta	vegna framkvæmda
3468-5	ÁR-427:006_04	dæld	óþekkt	engin hætta	mikil hætta	vegna framkvæmda
3468-6	ÁR-427:018	renna	áveita	engin hætta	mikil hætta	vegna framkvæmda
3468-7	ÁR-427:021	gata	leið	engin hætta	mikil hætta	vegna framkvæmda
3468-8	ÁR-434:010	gata	leið	engin hætta	mikil hætta	vegna framkvæmda
3468-9	ÁR-434:037	gata	leið	engin hætta	mikil hætta	vegna framkvæmda
3468-10	ÁR-434:038	vegur	leið	engin hætta	mikil hætta	vegna framkvæmda
3468-11	ÁR-434:039	gata	leið	engin hætta	mikil hætta	vegna framkvæmda
3468-12	ÁR-701:053	gata	leið	engin hætta	mikil hætta	vegna framkvæmda

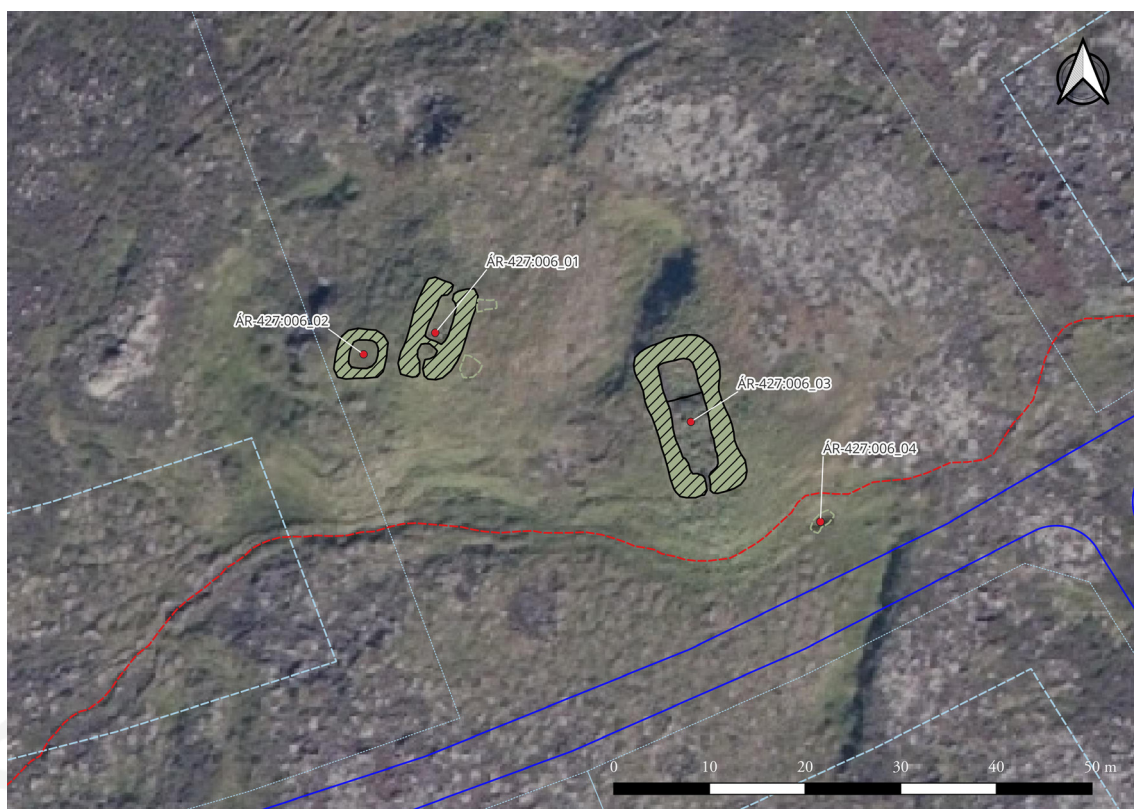
VI.II Tímabundið hættumat og áhrif framkvæmda á fornleifar

Við hættumat vegna fyrirhugaðra framkvæmda var gengið út frá því að ef minjastaður væri innan við 15 m frá fyrirhuguðum vegum, byggingum eða öðrum mannvirkjum teldist hann í mikilli hættu, nema allar líkur væru á að allar leifar hans væru horfnar. Ástæða þessa er sú annars vegar að helgunarsvæði minja er 15 m út frá ystu mörkum hans og hins vegar sú staðreynd að jafnvel þótt öll yfirborðsummerki minjastaðar séu horfin geta mannvistarleifar leynst undir sverði. Aðrir minjastaðir innan skipulagssvæðanna töldust í hættu vegna framkvæmda.

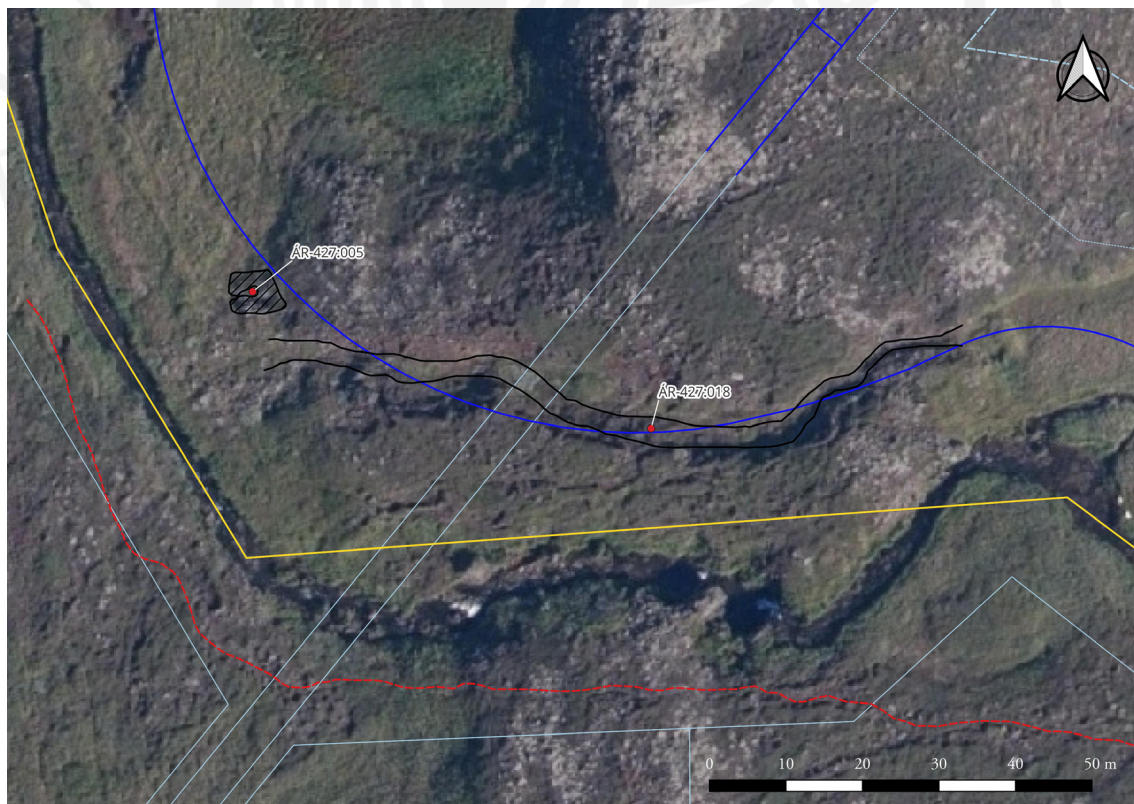
Af 12 skráðum fornleifum voru 11 metnar í mikilli hættu en ein í hættu vegna fyrirhugaðra framkvæmda. Við gerð deiliskipulags í landi Hæðarenda hafði að hluta verið tekið tillit til áður þekkttra fornleifa og eru Sigurðartættur ÁR-427:006, Fossvallarjómabú ÁR-427:005 og áveituskurður ÁR-427:018 utan uppteiknaðra lóða. Þrjár fornleifanna á minjasvæði ÁR-427:006, þ.e. tóft ÁR-427:006_02, beitarhús ÁR-427:006_03 og dæld ÁR-427:006_04 voru þó metnar í mikilli hættu vegna nálægðar við fyrirhugaðar framkvæmdir. Tóft ÁR-427:006_02 var ekki skráð í eldri skráningu árið 2000 og er hún fast upp við lóðamörk, um 11 m vestan við fyrirhugaðan byggingarreit. Beitarhús ÁR-427:006_03 var

*Fyrirhugaðar framkvæmdir innan skipulagssvæðanna tveggja og skráðar fornleifar.
Loftmynd frá Loftmyndum ehf.*

Fyrirhugaðar framkvæmdir nærri Sigurðartettum ÁR-427:006. Loftmynd frá Loftmyndum ehf.

Fyrirhugaðar við Fossvallarjómabú ÁR-427:005 og áveituskurð ÁR-427:018. Loftmynd frá Loftmyndum ehf.

metið í mikilli hættu þar sem það er um 13 m norðan við fyrirhugaðan veg og svipað á við um dæld ÁR-427:006_04 sem aðeins er um 5 m norðan við veginn. Stekkur ÁR-427:006_01 var aðeins metinn í hættu vegna fyrirhugaðra framkvæmda. Hann er um 17 m frá fyrirhuguðum byggingarreit, en þó aðeins um 7 m frá lóðamörkum.

Bæði Fossvallarjómabú ÁR-427:005 og áveituskurður ÁR-427:018 voru metin í mikilli hættu vegna stígs sem fyrirhugað er að leggja meðfram Hæðarendalæk og vegs sem liggja á milli skipulagssvæðanna. Samkvæmt deiliskupulagsteikningu mun stígurinn liggja yfir skurðinn og liggur miðlína hans aðeins tæpan hálfan metra austan við tóft rjómabúsins. Fyrirhugaður vegur liggur einnig yfir skurðinn en tóft rjómabúsins er í rúmlega 30 m fjarlægð.

Að Rjómabúsgötu ÁR-434:010 frátaldri voru leiðir á svæðinu ekki með í skráningu 1999-2000 og var ein leið því nýskráð innan merkja Hæðarenda en fimm í landi Miðengis. Allar leiðirnar lenda undir fyrirhuguðum vegum um skipulagssvæðin tvö, og innan teiknaðra lóða. Mörk byggingarreita í landi Miðengis liggja ekki fyrir við ritun þessarar skýrslu, en í landi Hæðarenda liggur leið ÁR-427:021 í gegnum fimm byggingarreiti og eitt leiksvæði. Allar leiðir á skipulagssvæðunum voru því metnar í mikilli hættu.

Við gerð hættumats er metið hvort hætta gæti steðjað að fornleifum ef ekki sé gripið til sérstakra ráðstafana. Í meirihluta tilfella er hættan hvorki talin óhjákvæmileg né óyfyrstíganleg en hættumatinu er fyrst og fremst ætlað að vekja athygli á því að fyrirhugaðar framkvæmdir kunni að ógna umræddum minjastað. Í tilvikum þar sem óhjákvæmilegt reynist að raska fornminjum vegna framkvæmda er það hlutverk Minjastofnunar Íslands að skera úr um hvort og með hvaða skilmálum fornleifar megi víkja.

Heimildir

- AMS:** Náttúrufræðistofnun. Loftmyndir AMS 1945-1946. Sótt af: <https://gatt.natt.is/geonetwork/srv/api/records/fd046666-716d-4544-a94a-86f5d3a9d99d>.
- Birna Lárusdóttir. 2018. *Endurskoðun fornleifaskráningar í Grímsnesi og Grafningi: Með viðbótum við eldri fornleifaskrá.* FS683-16141. Reykjavík: Fornleifastofnun Íslands.
- Birna Lárusdóttir & Orri Vésteinsson. 2001. *Fornleifaskráning í Grímsneshreppi II: Fornleifar á Búrfelli, Hæðarenda, Klausturhólum, Hallkelshólum, Björk, Stóruborg, Fossi, Mýrarkoti, Hraunkoti, Kiðjabergi, Arnarbæli, Vaðnesi, Snæfoksstöðum og Öndverðarnesi.* FS103-99062. Reykjavík: Fornleifastofnun Íslands.
- Búnaðarrit 15(1):** Þórh. Bjarnarson. 1901. „Styrktarstjóður Kristjáns konungs hins níunda í minningu þúsund ára hátíðar Íslands, árin 1875-1900.“ *Búnaðarrit* 15(1), 186-212.
- Búnaðarrit 26(1):** Sigurður Sigurðsson. 1912. „Starfsemi rjómaþúanna árin 1900-1910.,“ *Búnaðarrit* 26(1), 118-156.
- Búnaðarrit 31(3):** Sigurður Sigurðsson. 1917. „Smjörbúin árin 1911-1915.,“ *Búnaðarrit* 31(3), 161-179.
- Búnaðarrit 33(4):** Sigurður Sigurðsson. 1919. „Smjörbúa-starfsemin.,“ *Búnaðarrit* 33(4), 262-281.
- DI:** *Diplomatarium Islandicum* eða *Íslenzkt fornbréfasafn*. 1857-1950. I.-XV. bindi. Kaupmannahöfn & Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag.
- DMA:** Náttúrufræðistofnun. Loftmyndir DMA 1956-1961 Sótt af: <https://gatt.natt.is/geonetwork/srv/api/records/37acc9c9-e2ff-412d-9923-76a001035ca7>.
- Google Earth. 1985-2023. Sótt af <https://earth.google.com/web/>.
- Hkort:** Dönsku herforingjaráðskortin. 1905-1915. Landsbókasafn Íslands.
- ÍF I:** *Íslendingabók. Landnáma*. 1968. Íslenzk fornrit I. Jakob Benediktsson, ritstj. Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag.
- Jarðabréf:** *Jarðabréf frá 16. og 17. öld.* 1993. Gunnar F. Guðmundsson, ritstj. Kaupmannahöfn: Hið íslenska fræðafélag.
- JÁM II:** *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns*. 1918-1921. II. bindi. Árnassýsla Kaupmannahöfn: Hið íslenska fræðafélag.
- JJ:** J. Johnsen. 1847. *Jarðatal á Íslandi*. Kaupmannahöfn: S. Trier.
- Loftmyndasjá LMÍ:** Náttúrufræðistofnun. 1945-2000. Loftmyndasjá. Sótt af: <https://gatt.natt.is/geonetwork/srv/api/records/196b6616-d3b2-430a-9fde-937a943466aa>.
- Loftmyndir ehf:** Loftmyndir ehf. 1996-2024. Tímaflakk. Sótt af: <https://www.map.is/>.
- Orri Vésteinsson & Birna Lárusdóttir. 1999. *Fornleifaskráning í Grímsneshreppi I: Fornleifar á Kaldárhöfða, Efri-Brú, Syðri-Brú, Ásgarði og Miðengi.* FS138-99061. Reykjavík: Fornleifastofnun Íslands.
- SB III:** *Sunnlenskar byggðir III. Vesturhluti Árnassýslu*. 1983. Oddgeir Guðjónsson, Jón Guðmundsson og Júlíus Jónsson (ritstjórar). Selfossi: Búnaðarsamband Suðurlands.
- Túnakort:** Uppdrættir af túnnum 1917-1922. Þjóðskjalasafn Íslands.

Ö-Miðengi: Örnefnaskrá Miðengis, endurbætt skrá. 1981. Gísli Guðmundsson og Jónína Hafsteinsdóttir skráðu. Örnefnasafn Stofnunar Árna Magnússonar í íslenskum fræðum.

Ö-Hæðarendi: Örnefnaskrá Hæðarenda. 1971. Gísli Guðmundsson skráði. Örnefnasafn Stofnunar Árna Magnússonar í íslenskum fræðum.

Viðauki I: Hnitaskrá ISN93

Minj_ID	Samtala	X (A)	Y (N)
3468-1	ÁR-427:005	407503	397305
3468-2	ÁR-427:006_01	407894	397628
3468-3	ÁR-427:006_02	407886	397625
3468-4	ÁR-427:006_03	407920	397618
3468-5	ÁR-427:006_04	407934	397608
3468-6	ÁR-427:018	407555	397287
3468-7	ÁR-427:021	407803	397550
3468-8	ÁR-434:010	407385	397160
3468-9	ÁR-434:037	407236	397127
3468-10	ÁR-434:038	406970	397139
3468-11	ÁR-434:039	407206	397076
3468-12	ÁR-701:053	407121	397375

Viðauki II: Minjakort

Kort á næstu síðu er unnið ofan á loftmynd frá Loftmyndum ehf.

